

УДК 025.13:004+(075)54(477)''1921/1993''

Надежда Зубко,

доцент кафедры книговедения и коммерческой деятельности,
Украинская академия печати

К проблеме формирования электронной коллекции школьных учебников по химии советского периода

Обоснована целесообразность создания электронной коллекции школьных учебников по химии, изданных в советский период. Определено, что коллекция учебников по химии для общеобразовательных учебных заведений должна охватывать издания, выпущенные в Украине в течении 1921–1993 годов. Показано, что в создании электронной коллекции учебных изданий заинтересованы исследователи истории школы, книжного дела, литературы (в частности детской и научно-популярной), науки, языка, культуры, идеологии, обычаев, а также педагоги, психологи и медики, студенты и преподаватели педагогических и редакционно-издательских специальностей, а также авторы, иллюстраторы, редакторы, издатели, эксперты современных школьных учебников. Очерчены основные проблемы на пути формирования и перспективного развития электронной коллекции.

Исследована хронологическая последовательность издания учебников по химии для общеобразовательных учебных заведений в Украине. Приведены основные оригинальные и переведенные учебники по химии, выпущенные издательствами «Украинський робитник», «Держвыдав України», «Радянська школа». На примере учебного издания по органической химии Л. Цветкова прослежено эволюцию переизданий школьного учебника.

Предложено дополнить коллекцию учебников и другими составляющими учебных книжных комплексов: сборниками задач, хрестоматиями, справочниками, научно-популярными изданиями. Обосновано, что доступ к электронным копиям, должным образом систематизированных и оснащенных необходимым поисковым аппаратом с правом читать, копировать, загружать, будет способствовать их изучению и положительно повлияет на усовершенствование учебных книг в будущем.

Ключевые слова: школьный учебник по химии, учебное издание, виды учебных изданий, электронная коллекция

УДК 001.32:54(477)''1959–1965''

Олексій Лук'янець,

наук. співробітник інституту архівознавства НБУВ

**НАУКОВО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ТА ПРОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
УКРАЇНСЬКОГО РЕСПУБЛІКАНСЬКОГО ВІДДІЛУ
ВХТ ім. Д. І. МЕНДЕЛЄЄВА (1959–1965):
ДОКУМЕНТАЛЬНА СПАДЩИНА**

У статті окреслено та проаналізовано джерельну базу з дослідження діяльності Українського республіканського відділу Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва за матеріалами фонду ЦДАВО України.

Ключові слова: архівні документи, наукове товариство, хімізація сільського господарства, Менделєєвський з'їзд, Український республіканський відділ Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва.

Період 1959–1965 рр. історії УРСР характеризувався відносною лібералізацією політичного життя, стрімким розвитком науки та певними економічними успіхами розвитку народногосподарського комплексу. В рамках прийнятого семирічного народногосподарського плану (1959–1965 рр.) було поставлено завдання активного розвитку хімічної промисловості та «всебічної хімізації» сільського господарства. Відповідно, для успішної реалізації зазначених завдань залучалися всі наявні засоби та ресурси. Зокрема, у зазначених процесах свою роль відіграло Всесоюзне хімічне товариство ім. Д. І. Менделєєва та його республіканський відділ в УРСР – як найбільші наукові громадські організації хімічного профілю союзного і республіканського масштабу.

Всесоюзне хімічне товариство ім. Д. І. Менделєєва (ВХТ) організоване в 1932 р. на базі Російського хімічного товариства, заснованого 1868 р., яке, в свою чергу, в 1878 р. трансформувалося в Російське фізико-хімічне товариство. Перші наукові об'єднання Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва в Україні були створені наприкінці 1933 р. Основні наукові завдання товариства: сприяння ефективному впровадженню досягнень хімічної науки у народне господарство та побут, пропаганда хімічних знань серед населення та науково-технічних кадрів, заохочення винахідництва та раціоналізаторства.

В науковій літературі відсутнє спеціалізоване наукове дослідження із заявленої тематики. Діяльність Українського республіканського відділу

Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва (УРВ ВХТ) висвітлена фрагментарно. В праці «Очерки истории химических обществ СССР» в загальних рисах характеризується діяльність Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва [1]. Інформація довідкового характеру міститься у збірниках документів та матеріалів з історії НАН України [2; 3].

Документальна спадщина УРВ ВХТ зосереджена, в основному, у ЦДАВО України (ф. 4653). Фонд містить різноманітні документи, що висвітлюють науково-організаційну діяльність товариства: довідки, доповідні записки, рішення республіканських і всесоюзних з'їздів, плани, статистичні звіти правління, його обласних та первинних організацій. У фонді є протоколи засідань Українського республіканського правління та науково-технічних конференцій і семінарів, звітно-виборчих конференцій республіканського і обласних правлінь тощо. У зв'язку з тим, що майже вся робота УРВ ВХТ здійснювалася під керівництвом Всесоюзної ради науково-технічних товариств (ВРНТТ), Центрального правління ВХТ ім. Д. І. Менделєєва та Української республіканської ради науково-технічних товариств (УРНТТ), у фонді містяться постанови і розпорядження зазначених організацій.

Найвищим керівним органом УРВ ВХТ був з'їзд товариства, а в період між з'їздами – Українське республіканське правління Всесоюзного хімічного товариства ім. Д. І. Менделєєва (УРП ВХТ). У питаннях сприяння впровадженню нової техніки та інноваційних виробничих технологій, розширенню та поглибленню досліджень у галузі хімії, підвищенню наукового і технічного кваліфікаційного рівня працівників республіканське правління діяло в контексті визначеної державної політики у сфері розвитку хімічної науки та народного господарства УРСР.

Відповідно до цього, УРП ВХТ проводило різноманітні координаційні конференції, сесії та наради, присвячені розвитку хімічної науки та реалізації державної політики у сфері «хімізації народного господарства». Рекомендації ухвалені на нарадах і конференціях, проведених Українським правлінням ВХТ, впроваджувалися у практику. Зокрема, відповідно до винесених рекомендацій, на нараді, присвяченій інгібіторам, були визначені основні заходи у сфері їх виробництва та використання. В план розвитку народного господарства УРСР на 1964–1965 рр. урядовою постановою була включена наукова тема: «Розробка теорії дії інгібіторів кислотної корозії». При Київському політехнічному інституті створена проблемна лабораторія

по інгібіторах кислотної корозії, яка реалізовувала затверджений координаційний план досліджень в галузі інгібіторів до 1970 р. Державним комітетом Ради Міністрів УРСР з координації науково-дослідних робіт, згідно рекомендацій; при Дніпропетровському металургійному інституті організована дослідна станція з перевірки ефективності нових інгібіторів кислотної корозії [4].

Судячи з документів, значна увага приділялася покращенню діяльності товариства, організаційному зміцненню, збільшенню кількості членів, підвищенню науково-технічного рівня та залученню громадськості до активної участі у виконанні державних завдань, спрямованих на розвиток української хімічної науки та промисловості. Так, станом на 1 січня 1959 р., в Україні нараховувалося 8560 членів УРВ ВХТ, 1 січня 1963 р. їхнє число досягло вже 14 946 осіб, а 1 квітня 1965 р. їх було вже 20 247 [5].

Українське республіканське правління спільно з Українською республіканською радою науково-технічних товариств та Міністерством хімічної промисловості УРСР проводили спеціалізовані конкурси. Зокрема, конкурс на найкращий виріб побутової хімії. Він проходив з 1 липня 1965 р. до 15 жовтня 1966 р. Мета проведення – залучення робітників та інженерно-технічних працівників хімічної промисловості, науково-дослідних інститутів та інших організацій до розробки та впровадження нових видів виробів побутової хімії. При оцінці пропозиції комісія брала до уваги народногосподарське значення, новизну та оригінальність пропозиції, якість виробу, можливість його масового виробництва, простоту виготовлення тощо. Встановили премію за перше місце – 1000 крб; за друге – 500 крб; за третє – 300 крб; заохочувальні премії – 50 крб [6].

Товариство проводило й інші заохочувальні конкурси, зокрема на найкращу заводську лабораторію. За умовами конкурсу найкраща лабораторія повинна виконати план роботи з науково-дослідної тематики та мати інноваційні напрацювання. Обов'язковою умовою була розробка та застосування нових методів досліджень, апаратури, обладнання, участь колективу лабораторії в раціоналізаторській та винахідницькій роботі тощо [7].

За ініціативою наукового товариства 26 грудня 1963 р. створено Одеський університет хімічних знань з факультетами: полімерів (декан – доцент Одеського державного університету Іванов); хімічного аналізу (декан – старш. наук. співробітник Інституту загальної та неорганічної хімії АН УРСР Л. І. Кононенко); агрохімічних знань (декан – доцент Одеського

сільськогосподарського інституту Косарева); юних хіміків (декан – викладач середньої школи Марголіна). Прийом слухачів здійснювався за поданими заявами. Станом на 20 квітня 1964 р. на факультеті полімерів навчалось 108 осіб (заняття проходили щовівторка); хімічного аналізу – 44 (щосереді); агрохімічних знань – 180 (щосереді); юних хіміків – 300. У зв'язку з недостатньою кількістю слухачів не функціонували факультети органічної хімії (подано лише 11 заяв) та неорганічної хімії (9 заяв) [8].

Важливою подією в житті хімічної спільноти України стало проведення в Києві ІХ Менделєєвського з'їзду (24–30 травня 1965 р.), присвяченого проблемам хімізації сільського господарства, використанню досягнень хімії в охороні здоров'я і виробництві продуктів харчування. У роботі з'їзду взяло участь 2300 осіб, в тому числі й представники від інших республік СРСР та іноземних держав. Більше 600 вчених, інженерів, технологів, управлінців репрезентували різні регіони УРСР. Серед них було близько 30 академіків АН УРСР (О. І. Бродський, Ю. К. Делімарський, А. І. Кіпріанов, О. В. Кірсанов, Ф. Д. Овчаренко, Є. О. Шілов, К. Б. Яцимирський та інші) та членів-кореспондентів АН УРСР, близько 70 докторів і кандидатів наук, багато керівних кадрів хімічної промисловості та інших спеціалістів [9].

Український республіканський відділ ВХТ ім. Д. І. Менделєєва мав власну розгалужену структуру. Відповідно до структури УРВ ВХТ первинні організації були найчисельнішою структурною ланкою товариства. Вони функціонували на підприємствах, в організаціях, науково-дослідних установах, у ВНЗ тощо. У фонді містяться довідки, плани та звіти, які досить вичерпно висвітлюють діяльність первинних організацій. Первинні організації практикували регулярне читання лекцій та семінарів, проводили технічні консультації для робітників, випускали стінгазети науково-технічного змісту, в яких розміщала й інформація про передовиків виробництва тощо.

Первинні організації значну увагу приділяли впровадженню та контролю за введенням у практику раціоналізаторських пропозицій, нових технологічних процесів, методів, препаратів тощо. Так, первинна організація УРВ ВХТ Інституту мінеральних ресурсів АН УРСР провела значну роботу із впровадження в сільське господарство нового замітника бордоської рідини, що, в свою чергу, суттєво знизило витрати дефіцитного на той час мідного купоросу. Відповідно до цього Кримськими обласними органами державної влади прийнято рішення про широке застосування препарату на території Криму [10].

Проводилася робота із заохочення членів товариства до публікації своїх статей та праць у періодичній пресі, спеціалізованих хімічних журналах та різноманітних збірниках. Первинні організації, за рахунок кошторису профспілок та фондів підприємств, видавали різноманітні технічні бюлетені та інформаційні листки. Проводилася робота з популяризації журналів хімічного спрямування: «Химическая наука и промышленность», «Украинский химический журнал» та інших [11].

Досить поширеною була практика екскурсій та відряджень на профільні підприємства, в установи та організації. Ті, хто їхав у відрядження, могли отримати технічне завдання з детального вивчення виробничого досвіду з метою запровадження його на своєму підприємстві, установі чи організації [12].

Поряд з успіхами у роботі деяких первинних організацій простежувалися й певні недоліки організаційного характеру. Наприклад, у діяльності первинної організації при Вінницькому хімічному комбінаті ім. Я. М. Свердлова відмічено недостатнє поповнення складу за рахунок інженерно-технічних працівників та передовиків виробництва; низьку активність членів у проведенні актуальних для комбінату робіт; відсутність секційної роботи на окремих ділянках роботи комбінату тощо [13].

Первинні організації за регіональним принципом підпорядковувалися обласним правлінням УРВ ВХТ. Керівництво останніх обиралося на обласних конференціях, що скликалися раз на два роки. Доповідні записки, довідки, плани та звіти про їх виконання детально висвітлюють характер діяльності обласних правлінь. На обласному рівні, з метою підвищення науково-практичних знань та виробничої кваліфікації інженерно-технічних працівників, постійно організовували конференції, лекції та семінари. Для доповідей залучалися вчені-хіміки, науково-технічні, управлінські та партійні кадри. Широко практикувалися наукові відрядження, виробничі екскурсії на підприємства та виставки передового досвіду в народному господарстві. У регіональній пресі та по радіо проводилася науково-технічна пропаганда.

Для прикладу можна розглянути звіт про роботу Київського обласного управління ВХТ за 1958 р. На кінець 1958 р. воно нараховувало 1200 членів, з яких 589 осіб були представниками промисловості; 238 – науково-дослідних установ; 136 – вищих навчальних закладів та викладачі хімії середніх шкіл; 115 – студенти, пенсіонери та військовослужбовці; юридичними членами були 18 підприємств. При ньому працювало 12 секцій:

аналітичної хімії (очолював акад. АН УРСР А. К. Бабко); органічної хімії (акад. АН УРСР А. І. Кіпріанов); фізичної хімії (акад. АН УРСР О. І. Бродський); колоїдної хімії і поверхневих явищ (акад. АН УРСР А. В. Думанський); геохімії (чл.-кор. АН УРСР Е. С. Бурксер); загальної і неорганічної хімії (чл.-кор. І. А. Шека); викладання хімії (доцент А. І. Астахов); хімії полімерів і мономерів (док. хім. наук К. А. Корнев); в'язучих матеріалів і бетону (інженер Ю. Е. Корнілович); кераміки і скла (інженер С. П. Нечипоренко). Кожна секція облуправління мала власний визначений напрям роботи. Робота секцій полягала в організації та проведенні доповідей, лекцій, семінарів на профільних підприємствах, в установах та організаціях. Зокрема, секцією викладання хімії в 1958 р. систематично організовувалися збори та засідання з методики викладання хімії, з широким охопленням педагогів м. Києва та області. Секцією проводилися лекційні заняття (63 лекції з аудиторією в 1473 особи) та екскурсії (291 осіб) в науково-дослідні інститути, на підприємства та хімкомбінати [14].

Київським обласним правлінням надавалася безпосередня допомога промисловим підприємствам шляхом надання консультацій, організації науково-технічних нарад та в підвищенні наукової кваліфікації працівників. Зокрема, з метою обміну досвідом проведено нараду на комбінаті № 512 (м. Київ) за участі учених-хіміків з Німецької Демократичної Республіки. В контексті підвищення науково-технічного рівня членів товариства і виробничої кваліфікації працівників промисловості організовувалися лекції на різні загальні та спеціальні теми (освоєння космосу, розвитку хімії і хімічної промисловості тощо). Проводилися екскурсії на інші профільні підприємства, організації та різноманітні виставки передового досвіду в народному господарстві. Працювали семінари з підвищення кваліфікації, обміну досвідом та організовувалися гуртки з вивчення іноземних мов [15].

Зазначені документи та матеріали слугують основним джерелом для реконструкції діяльності Українського республіканського відділу ВХТ ім. Д. І. Менделєєва в 1959–1965 рр. Аналізуючи окреслену документальну базу, можна прослідкувати його науково-організаційну та просвітницьку роботу. Незважаючи на постійне розширення структурної мережі, активну діяльність та стабільний приріст членів, функціонування УРВ ВХТ не було позбавлене недоліків, які деякою мірою були зумовлені громадським статусом об'єднання та відсутністю необхідного фінансування.

Список використаних джерел

1. Козлов В. В. Очерки истории химических обществ СССР. – М. : Изд. АН СССР, 1958 р. – 26 с.
2. Історія Національної академії наук України. 1946–1950 : Ч 1. Документи і матеріали / редкол. : О. С. Онищенко (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2008. – 604 с.
3. Історія Національної академії наук України. 1951–1955 : Ч. 2. Додатки / редкол. : О. С. Онищенко (голов. ред.) [та ін.]. – К., 2012. – 866 с.
4. ЦДАВО України, ф. 4653, оп. 1, спр. 227, арк. 4–5.
5. ЦДАВО України, спр. 198, арк. 38.
6. ЦДАВО України, спр. 246, арк. 1–5.
7. ЦДАВО України, спр. 162, арк. 11.
8. ЦДАВО України, спр. 195, арк. 7–8.
9. ЦДАВО України, спр. 198, арк. 20.
10. ЦДАВО України, спр. 162, арк. 7–8.
11. ЦДАВО України, спр. 87, арк. 47.
12. ЦДАВО України, спр. 195, арк. 24.
13. ЦДАВО України, спр. 207, арк. 5.
14. ЦДАВО України, спр. 87, арк. 42–50.
15. ЦДАВО України, спр. 87 арк. 42–50.

Стаття надійшла до редакції 14.05.2015 р.

UDC УДК 001.32:54(477)“1959–1965”

Oleksii Lukianets,

Scientific Associate, Vernadsky National Library of Ukraine

Documentary heritage of the scientific and educational activity of the Ukrainian Republican Division of the D. I. Mendeleev All-Union Chemical Society (1959–1965)

The article shows the sources content from the history of the study of Ukrainian Republican Division of the D. I. Mendeleev All-Union Chemical Society by documents from the Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine. The collection is a variety of documents and materials, including certificates, memoranda, decisions, plans, statistical reports and other documents that detail the highlight of scientific and educational activities in the areas of society to promote the effective implementation of the achievements of chemistry in the national economy and way of life, the promotion of chemical knowledge population, promoting invention and rationalization and more. Based on the collected material shows a structure followed organizational growth and major deficiencies in the scientific society. It was determined that the above documents and materials serve as the main source for the reconstruction

of scientific and educational activity of the Ukrainian Republican Division of the D. I. Mendeleev All-Union Chemical Society in 1959–1965 years.

Keywords: archival documents, scientific society, chemicals in agriculture, Mendeleev Congress, Ukrainian Republican Division of the D. I. Mendeleev All-Union Chemical Society.

УДК 001.32:54(477)“1959–1965”

Алексей Лукьянец,

науч. сотрудник института архивоведения НБУВ

Научно-организационная и просветительная деятельность Украинского республиканского отдела ВХТ им. Д. И. Менделеева (1959–1965): документальное наследие

В статье определены и проанализированы источники по исследованию деятельности Украинского республиканского отдела Всесоюзного химического общества им. Д. И. Менделеева (УРО ВХО) по материалам фонда ЦГАВО Украины. Фонд содержит различные документы и материалы, в том числе справки, докладные записки, решения, планы, статистические отчеты правления и другие документы, которые подробно освещают научно-организационную и просветительскую деятельность общества в сферах содействия эффективному внедрению достижений химической науки в народное хозяйство и быт, пропаганда химических знаний среди населения, содействие изобретательству и рационализаторства и тому подобное. На основе собранных материалов показана структура, прослежены организационный рост и основные недостатки в работе общества. Определено, что перечисленные документы и материалы служат основным источником для реконструкции научно-организационной и просветительской деятельности УРВ ВХТ в 1959–1965 гг.

Ключевые слова: архивные документы, научное общество, химизация сельского хозяйства, Менделеевский съезд, Украинский республиканский отдел Всесоюзного химического общества им. Д. И. Менделеева.

УДК 004.65:091 (02):929 Антонович Д. В.

Тетяна Мяскова,

старш. наук. співробітник НБУВ,

канд. іст. наук

ОСОБОВА БІБЛІОТЕКА Д. В. АНТОНОВИЧА У ФОНДАХ НАЦІОНАЛЬНОЇ БІБЛІОТЕКИ УКРАЇНИ ІМЕНІ В. І. ВЕРНАДСЬКОГО: ІСТОРИКО-КНИГОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ВИДАНЬ ТА ЇХ ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ В ЕЛЕКТРОННОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Стаття присвячена дослідженню книг з особової бібліотеки історика українського мистецтва та театру, громадського і політичного діяча, засновника Українського вільного університету у Празі Дмитра Володимировича Антоновича. З'ясовано історичні умови, що визначили збирацьку діяльність вченого, проаналізовано історію формування особової книгозбірні та зроблено історико-книгознавче опис видань, що зараз зберігаються у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ.

Ключові слова: Дмитро Володимирович Антонович, особова бібліотека, історико-книгознавчий аналіз.

У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВБЗІК) Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ) зберігаються книжкові колекції-бібліотеки, сформовані впродовж XVIII–XIX ст. Кожна з таких книжкових колекцій має власну історію формування, побутування та, зрештою, надходження у 1-й третині ХХ ст. до фондів новоствореної Всенародної бібліотеки України (далі – ВБУ). Крім того, шлях кожної колекції нерозривно пов'язаний з історичними подіями минулого. Тому на сьогодні значно зріс інтерес до історії цих книжкових зібрань, оскільки їх історико-книгознавче дослідження дозволяє відновити історичну пам'ять поколінь та простежити за розвитком наукової думки.

Стаття присвячена дослідженню історії формування особової бібліотеки історика українського мистецтва та театру, громадського політичного діяча, засновника Українського вільного університету у Празі Дмитра Володимировича Антоновича. З'ясовано обставини, що визначили збирацьку діяльність вченого, проаналізовано історію формування його власної книгозбірні та її сучасний стан. У запропонованій науковій роботі зроблена історико-книгознавча характеристика книг з особової бібліотеки